

Szekszárdi Júlia

Az osztályfőnöki szerep tegnap, ma és holnap

Szeretném remélni, hogy sikerül megőrizni ennek a funkciónak a vitathatatlan értékeit, megszabadulni túlhaladott, az érdemi munkát gátló elemektől, és megtalálni valódi helyét a modernizálódó iskolában.

A kezdetek

„Amikor a középiskolákban az osztálytanítás megszűnt, s minden tárgyat külön szaktanár tanított, felmerült a szüksége annak, hogy az egyes osztályoknak tanulmány és fegyelmi szempontból vezetőjük legyen. Így születik meg az osztályfőnöki intézmény. Nálunk az Organisationsentwurf 1840-ben vezette be a középiskolában a szakrendszert s evvel az osztályfőnökséget.” A gimnáziumokban és a polgári iskolákban az igazgató évente jelöl ki egy olyan tanárt, aki az érvényes rendtartások előírásainak megfelelően az érintett osztályban „mintegy az igazgató helyettese és annak legerősebb támasza”.¹

Az osztályfőnök tiszte: osztályában a fegyelem, a tanítás és a nevelés egységes szellemben történő biztosítása, az osztállyal kapcsolatos adminisztráció ellátása, a tanulók osztálybeli helyének kijelölése, az igazgató intézkedéseinek végrehajtása, jogosultság a legelső fokú fegyelmi büntetés kiosztására, írásbeli érintkezés a szülőkkel, tájékoztatásuk a gyerekekkel kapcsolatos ügyekről, bajokról, szükség szerinti érintkezés az osztályban tanító többi tanárral (hospitálás), tanulói esetleges túlterhelésének megvitatása a kollégákkal, esetleg az igazgatóval, a tanulók megismerése, „jellemlapok” vezetése. Mindennek alapján elmondható, hogy az osztályfőnöki szerep mint közvetlenül az igazgatónak alárendelt funkció hagyományosan előkelő helyet kap az iskola hierarchiájában.

Ő az osztályába járó tanulók ügyvivője a szó hivatalnoki, de pedagógiai értelmében is, amennyiben számon tartja adataikat, érdemjegyeiket, mulasztásait, fegyelmi vétségeiket, és miközben törekszik megismerni őket, szemmel tartani fejlődésüket, folyamatos kapcsolatot tartani szüleikkel, képviseli érdekeiket. Az iskolák általában arra törekedtek, hogy egy pedagógus lehetőleg a diák teljes iskolai pályafutása idején megmaradjon az osztály főnökének. Így biztosítható az osztályfőnöki tevékenység során nélkülözhetetlen személyesség s egyszersmind a folyamatos ellenőrzés.

Az osztályfőnöknek tehát *meglehetősen tág volt a mozgásteret* és végső soron az ő személyiségétől, diákjaival kialakított kapcsolatától függött, hogy miként tölti meg tartalommal ezt a részben adminisztrációs, részben nevelői szerepkört. Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a nevelés tartalma ne függött volna korábban is az aktuális társadalmi elvárásoktól, hivatalos ideológiáktól, az adott intézmény szellemiségétől. Mivel azonban az erkölcsi és politikai nevelés számára létezett külön órakeret és felelős személy, az evvel kapcsolatos ismeretnyújtó és

¹ Magyar Pedagógiai Lexikon. Szerk.: Fináczy Ernő és Kornis Gyula közreműködésével Kemény Ferenc. Révai Irodalmi Intézet, 1924. 3. kötet, 455. o.

szemléletformáló kötelezettségek nem elsősorban az osztályfőnököt terhelték. Az erkölcsi nevelés az iskolában hangsúlyosan a hit- és erkölcsstanórákon zajlott, s ezek tartalmát az illetékes hitfelekezetek főhatóságai határozták meg. A politikai nevelés számára meg ott voltak a polgári jogok és köteleességek, később a jogi és gazdasági ismeretek című tantárgyak. Ha voltak is – és az adott korszak társadalmi-politikai helyzetétől függően feltétlenül voltak – direkt politikai elvárások az iskola, a pedagógusok iránt, az így megfogalmazott követelmények első számú címzettjei nem az osztályfőnökök voltak, ők annyit vállaltak a feladatokból, amennyit egyénileg igényeltek, s amire közvetlen felettesük kötelezte őket.

A nevelés az ideológia szolgálatában 1.

A hatalom a nevelés tartalmába a század negyvenes éveiben próbált közvetlenül beavatkozni. A honvédelmi ismeretek bevezetésével a tanulói fűség és a hadsereg közötti kapcsolat erősítése, a harckészség fokozása, a gyűlöletkeltés volt a cél. A tantervben a korábbiaknál erősebb hangsúlyt kap a nemzetnevelés, a hazafias nevelés, az állampolgári nevelés s mindezen belül a köteleességteljesítés és az engedelmesség mint legfőbb erény. A honvédelmi ismeretek tanításának deklarált célja *„a tanulói fűséget és rajta keresztül az egész magyarságot egybeforrasztani a hadsereggel.”*²

A tanterv következő részlete a ma embere számára különösen elgondolkodtató: *„A múlt században uralkodó liberális életforma veszedelmes mértékben gyöngítette a nemzeti élet egyik alapelemét: a közösségi érzést. Az önző, kíméletlenül törtető egyén előtérbe tolakodása széttagolta a nemzet erőit, és ezzel a létét veszélyeztette. (...) Csupán a nép politikai iskolázatlanságának tulajdonítható, hogy sokan reménykedő lélekkel fogadták még azt a jelszót is, amelynél szörnyűbet nem hallott ősi katonanemzetünk: »Nem akarunk többé katonát látni!« Hadsereg hiányában nem állhattunk ellen még gyenge szomszédainknak sem. Könnyű volt kieroszakolni a trianoni béke aláírását.”*³

A fasizmus hatására Magyarországon piederesztálra emelik a nemzetet, a nemzetért harcoló közösséget, kiátkozzák a másságot, elutasítják az egyéni vélemény. Figyelemre méltó, hogy ugyanebben az időszakban kerül sor az *iskolai osztálynak mint nevelési tényezőnek*, illetve a pedagógus itt játszott szerepének a megfogalmazására. Témánk szempontjából feltétlenül elemzésre érdemes az a tantervi részlet, amely az iskolai osztálynak, az osztálytársaknak a nevelésben játszott szerepéről s a pedagógus (kiemelten az osztályfőnök) kapcsolódó feladatairól szól: *„A másik nagy nevelő a népiskolai tanuló életében az osztály. A tanuló sok rosszat, de sok jót is tanul a társaitól. Az osztály nagy hatással van későbbi társadalmi magatartására is. Feltűnnek neki a vezetők tulajdonságai, lelkiek és testiek egyaránt. Ezek a tulajdonságok sokszor nem azonosak azokkal, amelyeket a tanító és az iskola értékelni szokott. Emiatt azután kételkedés támad benne a tanító értékelési szempontja felől. Hogy a lelki zavarokat elkerülhessük, vigyázzunk arra, hogy a tanulót kételkedésében meg ne hagyjuk. (...) A tanító a felsőbb osztálybélieket tegye munkatársaivá. Ezzel jórészt biztosította az osztályszellem helyes kialakítását, a nevelés sikerét. Kísérjük figyelemmel az osztály szellemét, a hangadó tanulókat és főleg hatást keltő tulajdonságaikat: ha ezek nem egyeznek*

² Honvédelmi alapismeretek tanterve. Bp., 1942. 16. o.

³ Uo. 34–35. o.

erkölcsi elveinkkel, keressünk rá módot, hogy a jogos értékrendet helyreállítsuk. Az osztály zöme azonban olyan tanulókból áll, akiket vezetni lehet. A tanuló ezt megérzi és észreveszi, hogy vannak a hangadó tanulóknál tehetségesebbek, jellemesebbek, mégsem tudnak érvényesülni, mert bátoratlanok, és nem tudnak tanulórsaikkal bánni. Ilyen esetekben is igyekszünk a tanulóknak segítségére sietni. Példákkal bizonyítjuk, hogy a bánni tudás nagy kincs. Az emberi együttlét nem képzelhető el másképp, csak ha alkalmazkodunk embertársainkhoz, és bánni tudunk velük, ahogy az osztály élete ezt bizonyítja.⁴

Az egyén érdeke tehát alárendelődik a köz, a közösség érdekeinek, s a pedagógus mint a hierarchiában a tanulók fölött álló személy dönti el, hogy mely erkölcsi értékek a jogosak, s melyeket kell háttérbe szorítani. Érdekes, hogy ugyanakkor erényként kap hangsúlyt a másokkal való bánni tudás, amely magában foglalja a vezetésre, irányításra való alkalmasságot, de a mások manipulálásának képességét is. A pedagógusnak csak arra kell ügyelnie, hogy a hivatalos normák képviselői váljanak hangadókká az osztályban.

Egy elszalasztott lehetőség

1945-tel új, demokratikus korszak eljövételét remélte az ország, amelyben az új általános iskola célja nem is lehet egyéb, mint *demokratákat nevelni* a szó legszorosabb értelmében. A várakozás hangulatát kitűnően érzékelteti a következő cikkrészlet: „Nevelő csak személyiség lehet. (...) A tanító (tanár) komoly arccal forduljon a világ dolgai, jelenségei, eseményei felé, de magát nem vetheti bele a mai nem egyirányú folyamatok sodrába az egyéni kielégülés szándékával. A benne kialakult eszményt nézze és azt kövesse. A komoly szemlélődésnek nevelőmunkájában hasznosítható tanulságait magában kialakítja, s üde tekintettel lép a tanítványok várakozó szeme elé azzal a nyugalommal, amit csak a tájékozottság biztonsága és a tájékoztatás jó akarata adhat az önzetlen embernek. A dolgokról közvetlen közelből tapasztalatokat szerezve, majd ezek hasznosítása céljából a dolgokon felül emelkedve: ez a nevelő igazi magatartása az élet és a tanítványai iránt.”⁵

1946-ban jelenik meg az Általános iskola tanterve, s ez ötödik osztálytól heti egy órában óratervi foglalkozással teszi az ún. *szabad beszélgetést*, amely alkalmat kíván adni arra, hogy „a tanár és a tanuló kölcsönös szereteten és bizalmon alapuló közvetlen beszélgetései, illetve megfélelően kiválasztott szövegek tárgyalása közben a tanulók értelmi színvonalukhoz képest megismerkedhessenek a társas együttélés törvényeivel, szokásaival, különösen pedig a nemzeti életünkben most végbemenő nagy átalakulással. (...) A mindennapi kérdések órájának anyaga elsősorban maga az eleven élet legyen: a család, az iskola, a lakóhely és a nemzet mindennapi kérdései. Ezeket az órákon lehet megbeszélni az esetleg bevezetett diákönkormányzattal kapcsolatos kérdéseket, továbbá minden olyan tárgyat, amelyet a tanári testület megbeszélni valónak ítél, de adjanak ezek az órák alkalmat a tanulók által felvetett bármely kérdés őszinte, szólásszabadságon alapuló megvitatására is, a nevelő ilyenkor csak a beszélgetés zavartalan folytatásához szükséges rendet (a hozzászólások sorrendje, a felesleges elkalandozások megakadályozása stb.) biztosít-

⁴ Tanterv és utasítások a nyolcosztályos népiiskola számára. 1941. Kir. Magyar Egyetemi Nyomda, 1941. 3. kötet, 46–47. o.

⁵ Juhász Béla: A nevelés mai célja. Köznevelés, 1945. 6. sz. 3–5. o.

tsa, minden esetben a tanulók bevonásával. A megbeszélés közben a nevelőnek tudnia kell, hogy a tanuló is büszke emberi méltóságára, van önérzete, önértékelése s komolyan fájhat neki, ha ebben akár nevelője, akár tanuló társai megbántják.⁶

Erre a beszélgetésre – a tantervi utasításnak megfelelően – az igazgató az arra legalkalmasabb nevelőt választja ki. (Tehát nem feltétlenül az osztályfőnököt!) Az Országos Köznevelési Tanács kéri a pedagógusokat, hogy írják le tapasztalataikat, hogy a magyar iskolákban előzmények nélküli szabad beszélgetések tanulságait a jövőben hasznosítani lehessen.

A mai osztályfőnöki óra ősenek tekinthető szabad beszélgetéseket lelkesen fogadták a reformpedagógia hívei. Domokos Lászlóné – Nagy László fejlődéslelektani elméletének és gyakorlatának híve, elismert követője – a gyermeki fejlődés pszichológiai szempontjainak érvényesítését is várja ettől az új típusú órától: „A szabad beszélgetés óráinak vezetése a nevelés gyermeklelektani feltételeinek ismeretét jobban megkívánja, mint bármelyik más iskolai tevékenység. A gyermekek magatartását figyelő nevelő vizsgálatok és megfigyelések alapján igyekszik tennivalóit az iskolai nevelés terén reális alapra helyezni. Amikor a tanuló viselkedésmódját vagy a tanulmányi anyaggal szemben mutatkozó szabad reakcióit megfigyeli, összehasonlítja és elemezni próbálja – akkor úgynevezett *nevelési talajvizsgálatot* végez. Tudni akarja, hogy nevelői hatásaival miféle területen dolgozik. (...) A szabad beszélgetések órája módot ad arra, hogy a nevelő felfedezze a gyermeket, felfedezze nemcsak az egyéni sajátosságában, hanem társai között az osztály-életközösség tagjaként. Megismerje továbbá magát az osztályt saját életnyilvánulásaiban.”⁷

Megjelenik tehát egy olyan nevelési eszmény lehetősége, amelynek alapján minden egyén véleménye fontos, az egyén és a közösség egyaránt értékes, egymást gazdagító tényező, s a nevelés szerves része a gyerekek mindennapi tapasztalatainak feldolgozása. A remény – köztudottan – nem vált valóra. A következő évek nem a demokrácia kiteljesedését hozták, a magyarországi reformpedagógia fejlődésének íve megtört, az örökség megtagadtatott, s a gyermektanulmány, a pedológia tiltott gyümölcse vált az iskolai gyakorlatban.

A nevelés az ideológia szolgálatában 2.

Az 1952–53. tanév fő feladatainak meghatározásakor a politikai szándékok szinte teljesen eltüntetik a pedagógiai indíttatású törekvéseket. „Fejlődésünk mai szakaszában a béke és a háború erői közötti egyre éleződő harc idején, szocialista építésünk fontos kérdése, hogy az ifjúság tudatosan és lelkesen vegyen részt az építés nagy történelmi munkájában, politikai gondolkodását és egész magatartását a hazaszeretet és a proletár nemzetköziségétől áthatott bátor helytállás, szilárd munkafegyelem, az ellenség elleni engesztelhetetlen gyűlölet, a haza védelmére való áldozatos, lelkes felkészülés jellemezze. (...) A Központi Vezetőség útmutatását követve az új tanévben oktató-nevelő munkánk központjában az ifjúság politikai-erkölcsi nevelését: a hazafiságra, a helytállásra, fegyelemre való nevelést kell állítanunk. (...) Vissza kell vernünk az ellenséges kísérleteket elsősorban a kleriká-

⁶ Általános iskola tanterve. Országos Köznevelési Tanács, Bp., 1946. Kiegészítő utasítások. 5. o.

⁷ Domokos Lászlóné: Szabad beszélgetés. In: Nevelőmunka az általános iskolában. Bp., 1947. A Köznevelési Könyvtára, 170. o.

lis reakció részéről, amely ma még nem akar belenyugodni abba, hogy a magyar ifjúság nevelését kivettük a kezéből.⁸

A hitoktató a hit- és erkölcsstan eltörlésével elvesztette iskolai mozgásterét, ugyanakkor új „támaszt” és szövetségest kap az osztályfőnök: a gyermek- és ifjúsági mozgalom beépülésével: „Az igazgatóknak, az *osztályfőnököknek* és a nevelőknek a folyó tanévben már az év kezdetétől nagy felelősséggel kell segíteniük az úttörőszervezeteket és az iskolai DISZ-szervezetek munkáját.”⁹

Az osztályfőnök az ötvenes években a gyermek- és ifjúsági mozgalom (úttörő, DISZ, később KISZ) megjelenésével s az iskolán belül is teljhatalmúvá válásával, valamint az osztályfőnöki tanterv megjelenésével fokozatosan a *nevelési feladatleosztás egyik kiemelt címzettje lett*. Az 1958-as tantervekben szerepel heti egy alkalommal az *osztályfőnöki óra* nagyrészt kötött, elsősorban politikai, világnézeti tartalommal. Ekkor kezdett hagyományos és emberléptékű (az osztályával kapcsolatos adminisztrációt ellátó és gondoskodó) funkciója átalakulni és parttalaná válni. A feladatkör fokozatosan kibővült azokkal a kötelezettségekkel, amelyeket a politikai, ideológiai elvárások, az elbürokratizálódó közoktatás-irányítás által megfogalmazott követelmények róttak rá, s ezek révén egyre beszabályozottabbá vált. Miközben alapvetően megmaradtak, bár tartalmukban átalakultak a tradicionális feladatok is.

A saját diákkoruk élményeit és pedagógiai hivatástudatukat megőrző pedagógusok számára az osztályfőnöki tevékenység továbbra is a gyerekekkel való közvetlen kapcsolatot, az értük szívesen vállalt felelősséget, a nevelés napi alkotást igénylő nehéz, de gyakran örömteli lehetőségét jelentette. Ezt az eleven tartalmat azonban egyre inkább háttérbe szorították a felülről kapott kötelező politikai, mozgalmi és bürokratikus feladatok. Az osztályfőnöki óra csak részben folytatta a szabad beszélgetések hagyományát, hiszen az osztályfőnöki tanterv túlideologizált témái kevés teret engedtek az osztályt aktuálisan érintő problémák megvitatásának.

Az MSZMP 1959-es VII. kongresszusa határozatban fogalmazta meg igényét az új típusú ember iránt. A kormány megbízásából és e párthatározat szellemében működő társadalmi bizottság irányelveiben deklaráltatott: a „fiatlokat úgy kell nevelni (...), hogy az iskolából kilépve meg tudjanak felelni a felépülő szocialista társadalom igényeinek. (...) (s ennek érdekében) (...) az oktató-nevelő munka tervszerűen szolgálja a szocialista világnézet és erkölcs alakítását”.

A hatvanas évek kezdetén érvényes MSZMP-határozat a tervszerűség követelményét hangsúlyozva tervutasításos szemlélet érvényesítésére ösztönözt az iskola oktató-nevelő munkájában. A *tervszerű és az egész országban egységes nevelőmunka* megvalósítását célozta a Nevelési terv, amely tartalmazta az időszerről *nevelési eszményt*. Ennek megfelelően az iskolai nevelés célja a szocialista állam polgárának nevelése, aki „az embereszményben megnyilvánuló társadalmi követelményeknek élete és munkája minden területén kommunista helytállással tesz eleget”.¹⁰ A dokumentumban szerepeltek még a *nevelési követelmények* korosztályonkénti bontásban és a nevelési folyamatban megszervezésre ajánlott *tevékenységi formák*. A tervutasításos irányítás időszakában a szükségesnél nagyobb hangsúlyt kapott az *osztályfőnök tervezőmunkája*, a foglalkozási terv előírt formában

⁸ A közoktatásügyi miniszter 852-1517/1962. VII. KM számú utasítása az 1952/53. tanév főfeladatairól az általános és középiskolák számára. Közoktatásügyi Közlöny, 1952. július 5. 207. o.

⁹ Uo. 215. o.

¹⁰ Az általános iskola tervszerű nevelésének programja. (Nevelési terv.) Tankönyvkiadó, 1963. 200. o.

történi elkészítése. A külső és belső ellenőrzés is azokon a pontokon törekedett megragadni a pedagógus tevékenységét, ahol ez a tudatosság és tervszerűség tetten érhető volt. A foglalkozási tervek és az osztályfőnöki órák jelentették azokat a területeket, amelyek alapján minősíteni próbálták az osztályfőnöki munkát.

A Pedagógiai Lexikon az osztályfőnököt osztálya felelős vezetőjeként említi, aki „munkáját a nevelési terv, az osztályfőnöki órák tanterve, az igazgató utasítása, valamint a rendtartás előírásai alapján végzi. Nevelőmunkájában (...) az ifjúsági szervezetre, az úttörőrajra, illetve a KISZ-alapszervezetre támaszkodik, tanácsaival segíti az ifjúsági vezetőket, észrevételeiket, javaslataikat osztályfőnöki tevékenységében felhasználja.” Elgondolható, milyen szűk mozgásteret maradt a pedagógusnak, ha valóban figyelembe kívánta venni mindazokat a dokumentumokat, elvárásokat, amelyeket a lexikon szócikke felsorol. A *céltudatosság, a nevelőhatások egységesítése* is alapvető követelmény: „Az osztályfőnök a tanulókkal közösen elemzi, tervezi és alakítja az osztályközösség életét, biztosítja annak bekapcsolódását az iskola egészének nevelési célrendszerébe. Céltudatosan törekszik összehangolni valamennyi nevelési tényező együttes hatását. (...) Segíti az osztályban tanító tanárokat (...) munkájuk összehangolásában és az egységes követelmények kialakításában. (...) Együttműködik a tanulók szüleivel (...) és lehetőség szerint biztosítja az iskolai és a családi nevelés egységét.”¹¹

Az 1978-ig érvényes osztályfőnöki tantervet *maximalizmus és életidegenség* jellemezte. A feldolgozandó anyag nem kapcsolódott a tanulók társadalmi tapasztalataihoz, illetve a saját közösségükben megélt valós problémákhoz, s így az ennek alapján végzett nevelői munka nem is lehetett hatékony.

Az 1978-ban érvénybe lépő nevelési-oktatási tervben szereplő osztályfőnöki tanterv – bár nem kerülhetett meg bizonyos, a hivatalos ideológia által megkívánt világnézeti problémaköröket – lényeges új elemeket épített be a programba. Az osztályfőnöki óra ennek alapján a tanulók közösségi életének jelentős fóruma, amely alkalmas az a gyerekek erkölcsi tudatának és magatartásának fejlesztésére. Új elem volt, hogy az osztályfőnöki óra az alsó tagozat második szakaszában is kötelezővé vált, mivel a szakrendszerű oktatás már harmadik osztályban elindult. A kötöttségek a témaválasztásban is csökkentek, de nem szűntek meg, mivel a tanterv szerint a rendelkezésre álló órakeret mintegy 25 százalékát meghatározott témák feldolgozására kellett fordítani.

1979 és 1981 között összesen négy megyében (Fejér, Pest, Szolnok, Vas) szervezett a Művelődésügyi Minisztérium tematikus osztályfőnöki vizsgálatot. Ennek tapasztalataiból egyértelműen kiderült, hogy az osztályfőnök feladatköre rendkívüli mértékben felduzzadt, rengeteg a papírmunka, óriási az egyszemélyi felelősség, s a parttalan feladatkörhöz az iskolán belül és kívül nincsenek partnerek. Az általános iskolai osztályfőnök egy személyben rajvezető is, felelős diákjai minden tetteért, gondolataért, szabadidejéért. Lényegében ő a nevelés mindene, miközben a felé irányuló követelmények (az igazgató, a kollégák, az úttörő-csapatvezető, a gyerekek és szüleik elvárásai) nincsenek szinkronban.¹² Ezen a problémán az 1978-as nevelési-oktatási terv sem segíthetett, hiszen az iskola és a kulcshelyzetben lévő osztályfőnök ezen dokumentum alapján is felelős maradt a tanulók teljes élettevékenységéért, minden tetteért és gondolatáért.

¹¹ Pedagógiai Lexikon. Szerk.: Nagy Sándor, Akadémiai Kiadó, 1977. 3. kötet, 375–376. o.

¹² Az osztályfőnöki munka feltételei és helyzete az általános iskolában. Összeállította: Makai Éva. OPI, 1984.

A tematikus vizsgálat tapasztalatai azt is igazolták, hogy az osztályfőnöki szereprendszer a 80-as évek kezdetére gyakorlatilag kettéhasadt. Volt egy hivatalos, számon kérhető, a pedagógusok körében rendkívül népszerűtlen oldala és egy hagyományosan emberi vonatkozása, amely miatt az osztályfőnöki szerep – bár sajnálatosan szűkülő körben – még mindig vonzó, a pedagógus hivatásának szerves részét képező tevékenység maradhatott. A hivatalos osztályfőnöki szerep tartalmi, érzelmi kiürülése, életidegenné válása vezethetett oda, hogy ebben „egyre nagyobb helyet foglalt el a hivatalnoki, ügyintézői rész. Az osztályfőnök önmagát elsősorban szaktanárként, másodsorban bürokrataként definiálta, és ebben külső környezete is megerősítette. Osztályfőnökként szerepidentitását fokozatosan elvesztette, és ezzel maga a szerep értékelődött le. (...) Az osztályfőnök, aki az idősebb generáció elbeszélése szerint érte és az osztály tagjaiért személyes felelősséget vállalt, aki emberré tette őket, az a fiatal korosztálynál jó vagy rossz magyar, matematika vagy bármilyen szakos tanárként ölt testet az emlékekben és nem osztályfőnökként...”¹³

Válság és változás

A túlideologizált, túlbürokratizált gyakorlat mögül azonban a nyolcvanas évek közepén, a közoktatási törvény kibocsátásával, az oktató-nevelő intézmények szakmai önállóságának, autonómiájának biztosításával eltűnt a határozott központi irányítás, ennek ellenére az iskolák egy részében még évekig tartotta magát a hagyományozódott rend avval a változással, hogy a központi helyett ezúttal a helyi vezetés próbálta beszabályozni a osztályfőnöki tevékenységet. A nyolcvanas években lezajló társadalmi változások, az értékek átrendeződése, a pluralizmus térhódítása, a gazdasági átalakulás azonban fokozatosan szemléletváltásra készítette a pedagógia elméletét és gyakorlatát.

E szükségszerű szemléletváltozás jegyében kezdődött el az osztályfőnöki órák tervének, illetve a nevelési programnak tartalmi és módszertani megújítása. Az általános iskolai osztályfőnöki tantervbe a korrekció során olyan új témák kerültek be, mint a konfliktusok az osztályban, a demokrácia a családban, illetve a felbomló család, a magyarok a nagyvilágban, a modern háború – az emberiség elpusztításának veszélye stb. A középiskolák számára elkészültek a hagyományokkal teljesen szakító ajánlások, amelyek készítői a 14–18 éves diákok számára lényeges nevelési tartalmak felvázolására vállalkoztak arra számítva, hogy az ezekkel történő foglalkozás nem marad, nem maradhat az osztályfőnök, az osztályfőnöki óra kizárólagos feladata. A korrekcióit követően megszűntek a kötelező témák, az osztályfőnök teljes szakmai szabadságot kapott a rendelkezésére álló órákértnek a helyi adottságoknak, az érintett osztály szükségleteinek, saját személyes elképzeléseinek megfelelő felhasználására.¹⁴

A központi irányítás visszavonulásával, a mozgástér bővülésével együtt tere nyílt a kreativitásnak, de egyidejűleg megindult egy elbizonytalanodási folyamat a bürokratikus irányításhoz szokott pedagógusok körében. Ezt az elbizonytalanodást csak fokozta, hogy a helyi (iskolai, tanácsi) vezetés sok esetben továbbra is

¹³ Meleg Csilla: Osztályfőnöknek lenni – osztályfőnökké válni. Új Pedagógiai Szemle, 1993. 3. sz. 25. o.

¹⁴ Majzik Lászlóné-Szekszárdi Ferencné: Útmutató az osztályfőnöki órák tantervének korrekciójához. OPI, 1986; Trencsényi Borbála: Ajánlás a gimnáziumi neveléshez. OPI, 1988; Schüttler Tamás-Szekszárdi Ferencné: Nevelési program a szakképző intézményekben dolgozó osztályfőnökök számára. Ajánlás (alternatív program), OPI, 1989.

ragaszkodott az ellenőrizhetőséghez, s bizalmatlanul fogadta az adminisztrációs tevékenység szűkítését (ezen belül a foglalkozási tervek és a tanulókról vezetett feljegyzések kötelezettségének a megszüntetését) és a kötelező osztályfőnöki témáknak a tantervi korrekció során történt eltörlését.

A rendszerváltással olyan átalakulás ment végbe a társadalomban, a politikában, a közoktatás-irányításban, amely a nevelés mindeneként számon tartott osztályfőnök tevékenységét is közvetlenül befolyásolja. A gyerekekkel és szüleikkel nap mint nap kapcsolatban álló pedagógusnak ugyanis nem volt módja kivárni, míg a helyzet konszolidálódik, a politikai s ezen belül a közoktatás-politikai harcok megfelelő mederbe terelődnek és átláthatóvá, kiszámíthatóvá válnak, azonnal viszonyulnia kellett a napi problémákhoz, s valamilyen módon reagálnia rájuk. A tapasztalatok azt bizonyítják, hogy a pedagógusok két módon viszonyultak a változások nyomán kialakuló és továbbra is dinamikus és ellentmondásosan formálódó helyzethez. Egy részük úgy vélekedett, hogy a fentről jövő elvárások elbizonytalanodásával, részleges megszűnésével, a család gyermeknevelési kompetenciájának deklarált növekedésével nekik többé nem kell felelősséget vállalniuk a gyerekek személyes sorsáért, nem kötelezhetők tehát többre, mint a finanszírozott órakeret kitöltésére és a pusztá adminisztrációra. Az osztályfőnökök többségét ugyanakkor szorongással töltötte el, hogy a nehezedő feltételek mellett egyre kilátástalanabbá vált a szaporodó nevelési problémák kezelése, és úgy érezték, hogy ha visszavonulnak, a gyerekek nagy csoportja a jelenleginél is kevesebb esélyt kap a jelenben és a jövőben való boldogulásra.

Az 1992-ben Szombathelyen megrendezett országos osztályfőnöki konferencián elhangzott vélemények, illetve az Új Pedagógiai Szemle kapcsolódó körkérdésre adott válaszok jelezték az osztályfőnöki feladatkör újragondolása, megújítása iránti igényt és várakozást. Itt következtek néhány jellemző részlet a gyakorló pedagógusok véleményeiből. Mi történt az osztályfőnöki órákkal a megváltozott körülmények hatására?

„A rendszerváltás kezdetén az osztályfőnöki órákat először kínos csend vette körül, majd elkezdődött az erkölcsstan, a hittan, vallástan és más tanok bevezetésének követelése. A politikusok úgy képzelték, hogy a tantárgyi keret presztízst, komolyságot ad majd a dolognak, és többnyire vérig sértődtek vagy szabotázsra gyanakodtak, ha valaki megpróbálta elmagyarázni nekik, hogy a tematika átírása csak annyit változtatna a helyzeten, hogy a gyerekek most a keresztény vagy polgári erkölcsi szabályokat magolnák vagy röhögnek ki. Talán kissé kevésbé egységesen, talán több eséllyel nyithatna harcot a tanár egy kis magra támaszkodva a sekélyes lelkeletű többség ellen, de a pedagógia időközben valamivel többet is tud kínálni a harcoló nevelő nem túl épületes látványánál.”¹⁵

Mi lenne ez a többlet? Milyen újabb követelmények jelennek meg az iskola, az osztályfőnök iránt? „A korábbiakhoz képest, azt hiszem, most stabilitást, biztonságot, állandóságot kell(ene) jelentenie az osztályfőnököknek, a gyors társadalmi-gazdasági átalakulás közepette. Felerősödött az osztályfőnök kiegyensúlyozó, homogenizáló szerepe: a társadalom erős differenciálódása megjelent az iskolában (egy osztályban vannak sikeres vállalkozók és munka nélküli értelmiségiek, éppen megkapaszkodó középrétegbeliek és teljesen bizonytalan helyzetben került alkalmazottak gyermekei egyaránt). Érezhetővé vált, hogy a gyerekek előtt egészen eltérő életlehetőségek, perspektívák nyílnak. (...) Az erősödő és demokratizált

¹⁵ Szávai István: Néhány gondolat az osztályfőnöki óráról. Új Pedagógiai Szemle, 1993. 3. sz. 19. o.

információzuhatag, a sokféle kulturális (és kvázikulturális) hatás, az iskola kulturális és tudásátadó monopóliumának majdnem teljes megszűnése szintén érték-konzervatív magatartást tesz indokolttá és leginkább érvényessé. (...) Szükséges a jóindulat, a szeretetképeség, egy elemi kommunikációs készség, a mások iránt való minimális bizalom és tapintat, a segítőkészség, a saját identitás többé-kevésbé tisztázott mivolta, valamennyi önismeret és önbizalom, valamennyi nyitottság, érdeklődés és empátia és végül: némi alázat.¹⁶

Esélyek és távlatok

Vajon mi várható a ma osztályfőnökétől? Egyáltalán miért van szükség (mert szerintem feltétlenül szükség van) erre az agyondefiniált, sok szempontból lejáratott szerepre? Vajon mi magyarázza azt, hogy a pedagógusok, gyerekek és szülők többsége igényli mindazt, amit számukra ez a fogalom a valóságban jelent?

A *Nemzeti alaptanterv* bevezetésével – mint ez köztudott – az osztályfőnöki tevékenység többé nem számít központilag kodifikált kötelezettségnek, s a helyi szervezeti és működési szabályzat, pedagógiai program és tanterv dolga, hogy eldöntse: miként boldogul az eddig az osztályfőnök által ellátott funkciókkal, illetve milyen módon teszi tartalmassá, a helyi adottságok ismeretében értelmessé és hatékonyá ezt a presztízsét veszített, de szakmai szempontból nélkülözhetetlen pedagógusszerepet.¹⁷ A központi szabályozás megszűnése segíthet abban, hogy eltűnjenek az öncélú feladatok, teljesen megszűnjön a tevékenység bürokratikus jellege, és az osztályfőnök valóban önálló és felelős pedagógusként tehesse a dolgát.

Továbbra is vitán felül áll a két alapvető – az osztályfőnöki munkakört másfél évszázada életre hívó – funkció. Továbbra is szükség van ugyanis valakire, aki ellátja az egyes tanulócsoportokkal kapcsolatos adminisztrációs teendőket, és valakire, aki hivatalból vállalja az adott iskolába, tanulócsoporthba járó gyerekek érdekeinek, szükségleteinek képviselését. Feltétlenül kellene továbbá olyan pedagógusok, akik szavatolják a nevelés szempontjainak jelenlétét az iskolában folyó tevékenységben. Az egyéni törődés a tanulókkal, az osztályközösségnek mint szocializációs terepnek a pedagógiai hasznosítása, a személyesség és a biztonság garantálása az iskola mind erősebben elszemélytelenedő és elbizonytalanodó világában egyre időszerűbb feladat.

Úgy vélem azonban, hogy az osztályfőnök semmiképpen sem játszhatja tovább a nevelőmunka „mindenesének” kétes értékű szerepét. A napi – egyre váratlanabb, bonyolultabb és ellentmondásosabb – élethelyzetek feldolgozása sem maradhat az osztályfőnöki óra kizárólagos feladata. Vitán felül áll az is, hogy a nevelés csak akkor lehet hatékony, ha áthatja a pedagógiai tevékenység egészét, s a személyiségformálás szempontjai nem tűnnek el az ismeretátadás, a kimenetre (felvételi és alapműveltségi vizsgákra, érettségire stb. történő) koncentráció mögött. Nem kívánom feleleveníteni a tanulás vagy nevelés, illetve tanulás és nevelés másfél évtizeddel ezelőtti öncélú és felettébb meddő vitáját. Meggyőződésem azonban, hogy a teljesítményorientált szemlélet, a rövid távú teljesítmény hajszolása eleve sikertelenségre kárthatja az iskola alapvető funkciójának tekintett oktatást is. A személyiségfejlesztés, a nevelés „outputja” évek, sőt évtizedek múlva jelentkezik csupán, és senki sem kívánhatja, hogy frusztrált, agresszív, önző és bizalmatlan generációk kerülje-

¹⁶ Fenyő D. György: Az osztályfőnök és osztálya. Új Pedagógiai Szemle, 1993. 3. sz. 15–16. o.

¹⁷ Mihály Ottó: „És mi lesz az osztályfőnöki funkciókkal” című vitaindító cikke számunk 44. oldalán.

nek ki az iskolából, pedig ma ennek fennáll a veszélye. Tisztában vagyok természetesen avval, hogy a „neveltségért”, a személyiség alakulásáért nem csupán, sőt nem is elsősorban az iskola a felelős. Hiszen szocializáló tényezőként, tudatos vagy spontán hatásként ott van az eredeti hatáskörét – legalább is elvileg – visszanyert család, esetenként a különféle egyházak, a kortárscsoportok, a tömegkommunikáció, az egész társadalom, mi több, az egész világ. És ma már senki sem kívánja az iskolától, a pedagógustól, hogy ezt a sokszínű hatásrendszert egységessé tegye, mindezért teljes felelősséget vállaljon.

Tudomásul kell venni azt, hogy a rendszerváltás óta a magánszféra védetségét élvez, s az iskolának nem kell, sőt nem is szabad az érintettek hozzájárulása nélkül beavatkoznia például a családok életébe. Tudomásul kell venni továbbá az egyetlen hivatalos világnézet hegemóniájának megszűnését, a pluralizmus legitímé válását. Amennyiben az iskola esélyt akar kapni arra, hogy valóban hatással lehessen diákjai fejlődésére, számolnia kell a változásokkal, s az ezekből eredő új meg új követelményekkel.

Véleményem szerint mindezek tudomásulvételével az *iskola nevelési koncepcióját két átfogó témakör mentén célszerű felépíteni, s ezek: az ön- és a jelenismeret.*

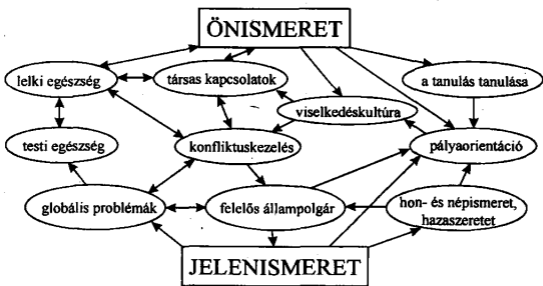
Miért éppen ez a két témakör tekinthető a koncepció sarokpontjainak?

A világ gyorsan és kiszámíthatatlanul változik, a perspektívák bizonytalanok. A legtöbb, amit gyerekeinknek, tanítványainknak adhatunk, saját benső lehetőségeik és korlátaik felismerése, a belső stabilitás, a személyes autonómia személyi feltételeinek megteremtése, valamint a változó világban való tájékozódás készsége és képessége, az esély a saját értékrend kialakítására. E célok megvalósításának viszonylag kevés a hagyománya a hazai pedagógiai gyakorlatban. Az egyén érdekeinek, egészséges önérvényesítésének gondolata korábban meg sem jelenhetett a közösségi érdek túlhangsúlyozása mellett, a szocialista ideológia árnyékában. Az értékpluralizmus nem tesz lehetővé a világnézeti s részben az erkölcsi kérdésekre adandó elvárt válaszokat. Ez arra készíti a pedagógust, hogy megbatrátkozzék az értékkonfliktusok iskolai létével, és megtanulja megfelelő módon kezelni ezeket. Ugyanakkor segítenie kell növendékeit abban, hogy el tudjanak igazodni a jelen valóságában, s birtokában legyenek mindazon ismereteknek és képességeknek, amelyek alkalmassá teszik őket saját értékrend szerinti önálló döntések meghozatalára, az ezzel járó kockázat vállalására.

Az iskolai szintű nevelés koncepciójának kialakításához s ezen belül az osztályfőnök funkciórendszerének meghatározásához célszerű áttekinteni, hogy a személyiségfejlesztés érdekében mely témakörökkel szükséges foglalkozni az adott intézményben, illetve hogy ezek milyen módon kapcsolódnak egymáshoz. A NAT-ból – az én olvasatomban – a következő oldalon látható modell bontakozik ki.

Ez a modell megmutatja, hogy az önismeret fejlesztése kölcsönhatásban áll a lelki és ezen keresztül is a testi egészségnek mint értéknek a felismertetésével, az ezek megóvása iránti igény felkeltésével. A megfelelő önismeret a társas kapcsolatokhoz szükséges szociális képességek fejlesztésének, valamint a kreatív konfliktuskezelésnek a szubjektív feltétele, de mindezek természetesen visszahatnak az önismeret alakulására és befolyásolják a mentálhigiénés állapotot. Az önismeret alapozza meg a személyiségnek megfelelő és hatékony tanulási módszerek feltárását, működtetését, ez az egyik kiindulópontja a sikeres pályaeorientációnak is.

A másik oldalról nézve a modellt, a jelenben való eligazodás készsége és képessége jelenik meg a hazához és a világhoz kialakuló viszony fejlődésében, s ez segíti a felelős állampolgárrá válást. A jelenismeretből induló témakörök termé-

szetesen kapcsolódnak egymáshoz és a már említett, az egyén önismeretén alapuló tartalmakhoz is. Hiszen a jelenismeret természetesen kötődik kapcsolódik a pályaorientációhoz, a felelős állampolgárrá váláshoz elengedhetetlen demokrácia működtetése elképzelhetetlen megfelelő konfliktuskezelés nélkül, a globális problémák megoldottsága, illetve megoldatlansága közvetlenül befolyásolja a testi egészséget stb.

Az ábrán látható hálózat természetesen csak egyik lehetséges megközelítése az iskolában zajló nevelés tartalmának. A modell más módon is felépíthető, átgondolható a helyi adottságok, az érintett tanulók szükségleteinek, a közvetlen társadalmi környezet elvárásainak, az adott tantestület pedagógiai hitvallásának megfelelően. Az ábrázolt témakörök természetesen összevonhatók és tovább bonthatók, a kívánt sorrendbe állíthatók, s ily módon az iskola és az egyes osztályok szintjén is a konkrét szükségleteknek megfelelő programmá szervezhető.

A program végrehajtása a teljes pedagógiai folyamat feladata, ideértve természetesen a tanítási órákat is. Az osztályfőnöki órák ezen belül vállalhatják például az iskolában, illetve az iskolán kívül történő váratlan események, élmények megbeszélését, kötetlen formában bizonyos témák projektrendszerű feldolgozásának előkészítését és lebonyolítását a kollégákkal, valamint a diákokkal együtt. Fenntarthatják az adott órakeretet bizonyos aktuális osztályproblémák megvitatására, tanítási órán kívüli programok szervezésére vagy megvalósíthatnak rajta valamilyen tréningprogramot attól függően, hogy az adott körülmények között mi látszik a legcélszerűbbnek.

Összességként elmondható, hogy az osztályfőnöki szerep mozgalmas múltra tekinthet vissza, jelene ellentmondásokkal terhes, jövője és presztízse a ma vitáitól, az egyes iskolák közvetlen döntéseitől függ. Szeretném remélni, hogy sikerül megőrizni ennek a funkciónak a vitathatalan értékeit, megszabadulni túlhaladott, az érdemi munkát gátló elemeitől, és megtalálni valódi helyét a modernizálódó iskolában.